45:- inkl moms

ZENIT

Nr 3-4 1990 • 109/110

NORDISK SOCIALISTISK TIDSKRIFT

Nr 109/110
1989

Mikael Stigendal	Hegemoni – sfärernas och gränsernas överskridande	4
Anne Showstack Sassoon	Likhet och skillnad	30
José F Pacheco	Den alternativa kulturen	43
Anders Neergaard	Den nicaraguanska revolutionen – en krossad dröm?	52
Stuart Hall	Gramsci och vi	61
Christer Gunnarsson	Taiwans ekonomiska under – statsdirigism eller marknadsekonomisk idealmodell?	70
Ella Shohat	Sionismen ur dess judiska offers perspektiv	94
In memoriam		115

Detta Zenitnummer präglas av Antonio Gramscis närvaro och kommer ut i anslutning till ett seminarium den 22 januari 1991 på sociologiska institutionen i Lund helt tillägnat denne ständigt aktuelle filosof och politiske tänkare. Begrepp som civilt samhälle och hegemoni, för evigt präglade av Gramscis utveckling av dem, har naturligt ingått i den politiska och teoretiska bedömningsarsenalen i förhållande till både händelserna i Östeuropa och på svensk hemmaplan. Paradoxalt nog har även högern däri funnit de intellektuella redskapen till att förstå sammanbrotten för socialdemokrati och realsocialism.

Mikael Stigendals artikel, 'Hegemoni – sfärernas och gränsernas överskridande', fungerar väl som introduktion till det gramscianska idékomplexet och ger rätt relief åt de översatta bidragen från två internationellt ryktbara Gramscikännare, Anne Showstack Sassoon och Stuart Hall. Stigendal, José F Pacheco och Anders Neergaard är alla doktorander i sociologi och signalerar med sina här publicerade artiklar hur fruktbara Gramscis tankar fortfarande är överförda på aktuella politiska verkligheter.

I övrigt fokuserar Christer Gunnarsson det ständigt återkommande problemet med 'rätt' utvecklingsmodell för tredje världens länder – här via exemplet Taiwan; och säger Ella Shohat många obehagliga sanningar om landet Israel, fast inte ur det vanliga palestinska utan ur ett judiskt (sefardiskt) perspektiv.

Hegemoni – sfärernas och gränsernas överskridande

Mikael Stigendal

Världen vi lever i förändras med en svindlande hastighet. Berlinmuren rämnar och av den en gång så berömda svenska modellen finns inte mycket kvar. Uppbrottens tidevarv tvingar fram ifrågasättanden av gamla sanningar. Vem vågar sätta sig i ankdammens gamla harpsundseka på färden genom samtidens stormpiskade hav?

Mitt i all blandning av gravtal, retroaktiva vredesutbrott eller, kanske rent av, saknad efter tidigare samhällstillstånd aktualiseras frågor om ordning i samhället. Hur uppnås och bevaras stabilitet? Vad kan vi lära av de modeller för en stabil samhällsordning som 1900-talets historia ger oss prov på? På vilka sociala grunder vilade modeller som till exempel den svenska? Var finns möjligheterna till ny stabilitet när instabiliteten bara fortsätter att öka?

Det förmodligen vanligaste sättet att förklara en samhällsordning består i att peka ut någon enskild och isolerbar orsak som ordningens motor. Således härledde exempelvis 60- och 70-talsvänstern samhällsutvecklingen från kapitalismens produktionsförhållanden. Med en närmast mytisk fras karakteriserades ekonomin som 'bestämmande i sista instans'. Likt ringar på vattnet spred sig ekonomins förhållanden till både politikens och ideologins domäner. Ideologins intressen förutbestämdes av ekonomin som klassintressen liksom de sociala krafterna inom politiken.

Uppfattningar om en centralt belägen motor i samhället, varifrån all kraft och därmed allt förklaringsvärde utgår, kallas vanligtvis med ett samlande namn för 'reduktionism' eller 'essentialism'. Samhällsytans vardagsfenomen reduceras till ett väsen eller en essens som ligger bakom allt. I reduktionistiska teorier framträder samhället som en helhet där 'alla sitter i samma båt', antingen som 'inkarnationer av hegelianska idéer' eller som delaktiga i ett och samma klassförhållande. Samhället betraktas som ett slags persika med helheten uppbyggd kring en enda kärna.[1]

Jag tar bestämt avstånd från alla reduktionistiska samhällsteorier. All reduktionism är auktoritär eftersom kunskapen koncentreras till ett enda centrum.[2] Auktoritära regimer förankrar vanligtvis sin makt i reduktionistiska samhällsperspektiv. Syftet med uppsatsen är att utifrån en kritisk uppgörelse med reduktionismen försöka leda in tankarna i andra banor. Jag anknyter därigenom till en teoretisk strömning, sprungen ur marxistisk teoritradition, som haft Storbritannien som sitt starkaste fotfäste på senare år. Strömningen är kanske inte särskilt enhetlig men har ett samlande namn och en obefläckad inspirationskälla i Antonio Gramsci. I centrum för denna teoriutveckling om samhällets stabilitet och sammanhållning står begreppet hegemoni.

Hegemonibegreppet är långt ifrån entydigt. Dess historia är rik på försök till utveckling av be-

greppet i olika riktningar. En historisk redogörelse för begreppets bakgrund och förankring får därför ett betydande utrymme i artikeln. Därutöver ger jag mig in på kritiska analyser av några tungt vägande bidrag till begreppets utveckling. Med artikeln vill jag således bidra till både historieskrivningen om hegemonibegreppet och utvecklingen av begreppet hegemoni.

Eftersom hegemonibegreppet är knutet till en rad andra minst lika viktiga begrepp kan jag inte låta uppsatsen kretsa endast kring hegemonibegreppet. Då riskerar jag att själv anklagas för reduktionism genom att ge intryck av att ersätta exempelvis essensen ekonomi med essensen hegemoni. I stället använder jag uttrycket 'hegemoniteoretisk ansats' för att ändå få en röd tråd i resonemanget.

Hegemonibegreppets bakgrund

Uttrycket hegemoni är nog för de flesta främst förknippat med Antonio Gramsci, men dess historia kan spåras betydligt längre tillbaka i tiden. I den klassiska grekiskan användes uttrycket för att beteckna en nations överhöghet över en annan. I dagens svenska ordböcker är innebörden tämligen oförändrad och med hegemoni menas till exempel 'bestämmande inflytande' eller 'övervälde'.

Bakgrunden till Gramscis användning av uttrycket på 1920-talet står dock knappast att finna i det antika Grekland utan i den internationella arbetarrörelsen. I debatten runt sekelskiftet inom den ryska socialdemokratin formulerades hegemonin som en strategi för hur tsarväldet bäst borde bekämpas. Med hegemoni avsåg ledargestalter som Plechanov, Axelrod och Lenin en politisk allians mellan borgerligheten och arbetarklassen under den senares ledning.

Framväxten av hegemonins politiska strategi liksom dess innebörd måste sättas i samband med krisen som uppstod inom den internationella arbetarrörelsen runt sekelskiftet, så förträffligt analyserad av Laclau och Mouffe.[3] 1880- och 1890-talets politiska strateger inom Andra internationalen, med Karl Kautsky i spetsen efter Marx' och Engels' död, förutspådde en ökad och tydligare polarisering av samhället. Utvecklingen ansågs automatiskt leda till revolution när en allt större och homogenare arbetarklass ställdes mot en borgarklass med total kontroll över staten.

Kautskys teorier, som de formulerades i hans kommentar till tyska socialdemokratins Erfurtprogram från 1892, är ett bra exempel på reduktionism. Eftersom ekonomin ställs i centrum brukar sådan reduktionism även kallas 'ekonomism', till skillnad från 'politicism' när politiken ställs i centrum eller 'ideologism' när ideologin tilldelas samma betydelse. Ekonomins motsättning mellan församhälleligandet av produktivkrafterna och privatiserandet av produktionsförhållandena driver fram samhället i en bestämd riktning genom att innesluta essensen, fröet, till framförvarande steg i utvecklingen. Alla som är bekanta med essensens beståndsdelar vet därför också vart samhället barkar hän.

När essensen tydliggörs och kommer upp i dagen behövs, paradoxalt nog, inte längre någon teori utan endast erfarenhet. Uppgiften för den politiskt engagerade teoretikern i 1890-talets Tyskland inskränktes således till att peka ut vad allt fler redan fått syn på. Andra internationalens 1890-talsteorier bröt uppenbarligen mot Marx' elfte Feuerbachtes: 'Filosoferna har bara tolkat världen på olika sätt; vad det gäller är att förändra den.'

Förväntningarna infriades emellertid inte. Arbetarklassen växte och homogeniserades visserligen när landsbygdsbefolkningen flyttade in till städerna, gamla hantverksyrken försvann och storskaligheten bredde ut sig, men samtidigt uppstod nya sprickor och motsättningar. Kon-

junkturuppgången på 1890-talet resulterade i växande spänningar mellan fackföreningarna och partiet i synen på förhållandet mellan kortsiktiga och långsiktiga mål. Kapitalismens snara sammanbrott föreföll allt mer osannolikt när arbetslösheten minskade och reallönerna ökade. Ekonomins utveckling liksom dess självklara återspegling i politiken och människors tänkande blev inte den förutspådda.

Krisen runt sekelskiftet för arbetarrörelsens politik och teori gav upphov till flera nya strömningar inom marxismen. Teoretiker som Kautsky, Plechanov och Labriola framhärdade i sitt reduktionistiska perspektiv och hävdade att utvecklingens drivkrafter bara tillfälligt kommit i skymundan.[4] Nu räckte det därför inte längre med erfarenheter för att få syn på det uppenbara, utan insikterna måste förmedlas av intellektuella; en uppfattning som fick stor betydelse för Lenin.

En ortodox version av marxismen utvecklades med överordnad särställning för intellektuella som ställföreträdande bärare av insikterna om proletariatets historiska roll. Verkligheten kunde inte rubba teorins giltighet utan bara dölja dess innehåll. Sanningen fanns fortfarande på plats om bara dimmorna skingrades, men då måste teorin formaliseras i större utsträckning och spridas med skärpt tonfall. En liten grupp intellektuella, i de flesta fall närmast hermetiskt avskilda från de människor de ansåg sig representera, tog själva på sig ansvaret för att få in samhällsutvecklingen på de, enligt ortodoxin, redan givna spåren.

I dåtidens mest utvecklade kapitalistiska länder, såsom Tyskland, uppstod spänningar inom arbetarrörelsen; mellan rörelse och klass, mellan fackförening och parti. Socialdemokratins ledare försökte ena rörelsen genom att dra upp skarpa skiljelinjer till andra klasser. Partiets propaganda ägnades åt att förstärka arbetarklassens identitet och inte åt att vinna över andra skikt av samhället till socialismens sak. Endast 'arbetare' och inte 'folket' hälsades välkomna in i partiets gettoliknande tillvaro. Allianser med andra politiska krafter kom aldrig på tal.

I Ryssland såg situationen annorlunda ut. Där ställdes inte arbetarklassen mot en mäktig borgarklass med fullständig kontroll över staten. Tvärtom. Den ryska borgarklassen kännetecknades av såväl moralisk och ekonomisk som politisk svaghet. I Ryssland härskade fortfarande feodalherrarna och politisk demokrati saknades. Arbetarrörelsen fann sig således i konfrontation med en motståndare som, enligt den ortodoxa marxismens syn på historiens utveckling, redan borde ha besegrats av borgarklassen.

I kampen för den politiska demokratin stod arbetarrörelsen på samma sida som borgarklassen mot feodalväldet. Gapet som måste överbryggas och enheten som stod på spel fanns inte som i Tyskland inom arbetarrörelsen, utan mellan arbetarrörelse och borgare. För att kunna genomföra sin egen revolution, den socialistiska, måste arbetarrörelsen först hjälpa borgarklassen att genomföra dess revolution, den demokratiska. En framgångsrik politisk kamp i Ryssland tvingade fram ett tänkande om allianser mellan olika klasser. I spänningen mellan arbetarklassen, enligt stadietänkandet egentligen ägnad åt att genomföra den socialistiska revolutionen, och dess 'främmande' uppgift fanns grogrunden för en ny strategi som fick namnet hegemoni.

Hegemoni som strategi

Hegemonins strategi fick sitt genomslag med Lenins bok *Vad bör göras?* från 1902. Strategins innebörd debatterades därefter flitigt ända fram till revolutionen 1917. Lenin förkastade med hetta alla försök att driva en politik med endast arbetarklassen som stöd.[5] Han förordade en bred allians av olika politiska krafter med gemensamt intresse av att störta tsarväldet: 'Arbetarklassens

hegemoni består av det politiska inflytande som klassen (och dess representanter) utövar på andra delar av befolkningen genom att hjälpa dem att rena sin demokrati från odemokratiska tillsatser.'[6]

Arbetarrörelsen i Ryssland före 1917 framställde sig således som socialt bredare och folkligare än sin korporatistiskt inskränkta motsvarighet i Tyskland. Skillnaden var emellertid bara ytlig och tillfällig. Till grund för hegemonins strategi låg samma ortodoxa syn på historiens utveckling, där det ena förutbestämda stadiet ansågs med nödvändighet följa på det andra. Hegemonins strategi förändrade inte arbetarklassens förutbestämda intresse utan betraktades helt enkelt som det abnorma svaret på en abnorm situation; ett arbetarrörelsens 'bestämmande inflytande' över en påtvingad klassallians.

Med oktoberrevolutionen ansågs utvecklingen ha hamnat i sina normala hjulspår och hegemonins strategi förlorade därmed sin aktualitet i Sovjetunionen. Strategin återuppstod emellertid inom den kommunistiska internationalen, Komintern, i början av 1920-talet. Gramscis första kontakt med uttrycket hegemoni kan spåras till kontakterna med just Komintern och dess förespråkande av folkfronten.[7] Gramsci vistades i Moskva 1922-23 och deltog i Kominterns fjärde kongress 1922 som delegat för det italienska kommunistpartiet.

Gramscis intresse för hegemoni väcktes i en tid när fascismen slog igenom i Europa. Fascismen ställde flera av den internationella arbetarrörelsens centrala teser på huvudet. Endast genom synnerligen tjocka glasögon kunde historien fortfarande synas skrida framåt genom förutbestämda stadier, avgränsade av revolutioner. För de flesta framstod demokratiska rättigheter inte längre enbart som en borgerlig angelägenhet. Utvecklingen i Västeuropa försvagade tilltron till inskränkt arbetarklasspolitik. Arbetarrörelsens partier, kommunister med sin 'folkfrontsstrategi' såväl som socialdemokrater, riktade sig därför under 1920-talet till folket i stället för till klassen.

När Gramsci uttryckligen började använda sig av strategin under 1923-24 anknöt han till en uppfattning som formulerades av Lenin 1921. På sin ålders höst såg Lenin det som nödvändigt för ryska kommunistpartiet att återuppta något som liknade en hegemonisk politik. 'Krigskommunismens' tvångssammanhållning under 19-10-talets sista år av arbetare och bönder måste ersättas av en långtgående politisk allians som grundades på samförstånd och övertygelse.[8]

Giltigheten för hegemonins strategi begränsades därmed inte längre till en allians mellan arbetare och borgare i det förrevolutionära Ryssland. Nu inbegreps även relationerna mellan ett statsbärande kommunistparti och dess proletära klassbas samt mellan arbetarklassen och landets majoritet av bönder. Lenin betonade i synnerhet nödvändigheten av ett mer lyhört ledarskap och kritiserade auktoritära tendenser hos ledare som Stalin.

I Lenins sista skrifter finns även ansatser till att utveckla ytterligare en dimension av hegemonin, som sedan fick stor betydelse hos Gramsci. För bolsjevikerna innebar hegemoni sedan 1900-talets början ett strikt politiskt ledarskap över en allians av sociala krafter. Lenin ville nu lyfta fram kulturens betydelse i relationerna mellan olika sociala krafter och han förespråkade en kulturrevolution för att fullborda demokratin: 'Om det folk som har segrat har en högre kultur än det besegrade folket, så tvingar det på sin kultur på det besegrade folket, och om det är tvärtom, så förekommer det att den besegrade tvingar på erövraren sin kultur.'[9]

Bakgrunden till Gramscis användning av hegemoni består således å ena sidan av reflexioner, framför allt Lenins, över bristerna hos en arbetarrörelse som på 'onormala vägar' tagit sig fram

till en 'normal' maktställning och å andra sidan av problemen för en arbetarrörelse som på 'normala vägar' misslyckats med att ta sig fram till samma maktställning. Gemensamt för utvecklingen i öst och väst är att Andra internationalens reduktionistiska syn på samhällets utveckling allvarligt underminerades.

I några artiklar i tidskriften *Ordine Nuovo* under vårvintern 1923-24 hänvisade Gramsci till Lenins självkritik och utvecklade sin syn på hegemoni. Först och främst innebar hegemoni arbetarklassens politiska ledarskap över en uppsättning allianser med andra förtryckta sociala grupper. Partiet är hegemonins nödvändiga hjulnav som möjliggör arbetarklassens självständiga kamp likaväl som dess ledarskap över allierade krafter.

Hos Gramsci får således hegemoni en mer allmän innebörd för arbetarklassens politiska kamp. Den traditionella uppfattningen bland ryska bolsjeviker om hegemoni som en onormal strategi i en onormal situation överskrids. Hegemonin normaliseras och ger plats för mer demokratiska inslag som samförstånd, samtycke och övertalning. Gramsci ställer demokratisk centralism i motsatsställning till byråkratisk. För att undvika byråkratisk centralism måste förhållandet mellan parti och klass vara organiskt, så att 'proletariatet inte endast utövar fysisk dominans, utan även dominerar andligt'.[10]

Gramsci bryter således i grunden med Andra internationalens samhällssyn, vilket blir tydligt i hans utveckling av hegemonins kulturella och ideologiska dimension. För att uppnå hegemoni kan inte arbetarrörelsen nöja sig med politiskt ledarskap utan måste som en mer genomträngande uppgift ta ledningen över moralen i samhället så att allt fler delar liknande värden. Ansatsen finns hos Lenin, som jag tidigare visade, men utvecklas först hos Gramsci.

Hegemoni som begrepp

Gramsci fängslades av Mussolinis fascister i november 1926 och släpptes inte förrän strax före sin död 1937. Under åren i fängelset utvecklade han, trots ständiga sjukdomar och en sträng övervakning, den innebörd av hegemoni som möjliggör användningen av hans tankegångar inte bara i ett politiskt utan även i ett vetenskapligt sammanhang. Gramsci omplacerar hegemonins giltighet till att inte bara beteckna en strategi i kampen mot samhällets rådande maktförhållanden utan även till att gälla som begrepp för det rådande samhällets komplexa sammanfogning. Därmed generaliseras hegemonins innebörd i än större utsträckning. Avståndet till de ryska bolsjevikernas ursprungliga användning av uttrycket är långt.

En av de avgörande erfarenheter som Andra internationalens ledare saknade, men som drev Gramsci att utveckla hegemonin till begrepp består just av skillnaden mellan Öst och Väst. 'I Öst var Staten allting, det civila samhället var primitivt och genomskinligt; i Väst fanns det en passande relation mellan Staten och det civila samhället, och när Staten skälvde så framkallades genast en kraftig struktur inom det civila samhället. Staten var bara ett yttre dike, bakom vilket det fanns ett mäktigt system av befästningar och jordvallar'.[11] Jämförelsen ledde Gramsci till slutsatsen att staten i strikt mening inte kan betraktas som maktförhållandenas absoluta knutpunkt i det kapitalistiska samhället.

Att Gramsci är en banbrytande och originell tänkare ifrågasätts nog knappast av någon. Med begrepp som 'hegemoni', 'kollektiv vilja', 'organiskt cement' och 'historiskt block' stakar Gramsci ut ett nytt sätt att tänka. Innebörden av hans teorier och räckvidden av hans originalitet är desto mer omtvistad. Vad innebär hegemoni i dagens västeuropeiska samhällen? Var i samhället kan hegemoni lokaliseras? Hur är hegemoni uppbyggd? I vad mån möjliggör hegemonibe-

greppet en brytning med reduktionismen och därmed ett nytt sätt att tänka om samhällets sammanfogning?

Gramscis fängelseanteckningar är fragmentariska och skrivna under svåra förhållanden. 'Inget marxistiskt arbete är så svårt att läsa noggrant och systematiskt', konstaterar Perry Anderson och säkert många med honom.[12] Förmodligen är det därför Gramsci är så obefläckad som inspirationskälla. Fängelseanteckningarna är bara formaliserbara till en viss utsträckning och stelnar därför aldrig. Kanske nådde Gramsci ett slags jämvikt mellan att inte säga för lite men heller inte för mycket.

Gramsci kommer nog bäst till användning som inspirationskälla. Han talar aldrig till punkt utan tvingar oss att själva avsluta meningen. Färdiga analysredskap kan vi inte förvänta oss att finna hos Gramsci, men däremot mycket lovande ansatser. Om Gramsci lyckades eller misslyckades med att bryta med reduktionismen är därför en i högsta grad öppen fråga som aldrig kan få ett slutgiltigt svar.

Betydligt viktigare än att försöka fixera bestämda innebörder i fängelseanteckningarna är enligt min mening att utröna om Gramscis ansatser över huvud taget är möjliga att utveckla till ett ickereduktionistiskt perspektiv på samhället. Hur kan ett sådant hegemoniteoretiskt perspektiv i så fall se ut?

Hegemonibegreppets lokaliseringar

På frågan om var Gramsci tänker sig att hegemonin är lokaliserad försökte Perry Anderson finna svar i en lång artikel från 1976-77.[13] Anderson urskiljer tre versioner av hegemonibegreppet i Gramscis fängelseanteckningar. Alla tre versionerna byggs upp av motsatsförhållanden och de skiljer sig åt genom att lokalisera hegemonin till olika regioner av samhället.

I den första versionen lokaliseras hegemonin till vad Gramsci urskiljer som det civila samhället. Begreppet civilt samhälle förekommer ofta inom samhällsvetenskapen och i aktuell samhällsdebatt som ett slags bekväm slasktratt för mångfalden av mänskliga uttrycksformer vid sidan om statsapparaten. Dess innebörd tydliggörs ganska sällan med skärpa. Hos Hegel och den unge Marx omfattar det civila samhället den sfär utanför politiken där mänskliga behov tillgodoses.

Det civila samhället omfattar alltså såväl ekonomi och kultur som intressesammanslutningar, vilket fick Althusser att på 60-talet stämpla begreppet som en främmande fågel för den historiska materialismen. Althusser och hans sympatisörer urskilde ett brott, rent av ett epistemologiskt, mellan Marx som ung och som mogen. Den mogne Marx ersatte begreppet civilt samhälle med produktivkrafter/produktionsförhållanden, som lyfte fram ekonomins dynamik, i stället för att se mänskliga behov som givna.

Perry Anderson vänder sig mot Althussers alltför stereotypa indelningar och hävdar att begreppet civilt samhälle ingalunda försvinner i Marx' senare skrifter. Däremot förändras dess innebörd och likställs inte längre med sfären av ekonomiska relationer utan omfattar snarare samhällsregionerna utanför statsapparaten och ekonomin. Gramsci avgränsar sig uttryckligen från Hegel och preciserar den uppfattning som framskymtar i Marx' senare skrifter: 'Mellan den ekonomiska strukturen och staten, med dess lagstiftning och tvång, placerar sig civila samhället.'[14]

Motsatsparen för hegemoni i den första versionen:

Civila samhället	Politiska samhället/staten
Hegemoni	Dominans
Samförstånd	Tvång

I Andersons första version av hegemonibegreppet lokaliseras hegemonin till det civila samhället och möjliggörs där genom ett moraliskt och intellektuellt ledarskap. Det civila samhället kontrasteras mot det politiska, synonymt med staten, där tvånget och våldet har sin hemvist. Makten utövas som hegemoni i civila samhället och som dominans inom politiken. Hegemonin omfattar således endast ett mönster av värderingar och moral. Borta är den ursprungliga betydelsen hos de ryska bolsjevikerna som med hegemoni betecknade en klassallians mellan politiska krafter.

I den andra versionen av hegemonibegreppet lokaliseras hegemonin inte längre till en pol av samförstånd i kontrast till en motsvarande pol av tvång. Hegemoni betraktas nu i stället som syntesen av samförstånd och tvång. Utövandet av hegemoni begränsas inte heller enbart till det civila samhällets region utan genomsyrar även staten. Hegemonin är inte bara civil, som civil hegemoni, utan även politisk, som politisk hegemoni.

Motsatsparen för hegemoni i den andra versionen:

Civila samhället	Politiska samhället/staten
Civil hegemoni	Politisk hegemoni
Samförstånd/tvång	Samförstånd/tvång

Skillnaden mellan civila samhället och staten försvinner helt i den tredje versionen. Staten karakteriseras som 'integral' och omfattar både det politiska och det civila samhället. Därmed finns inte längre någon plats för det civila samhället som distinkt avgränsad region. Oklarheterna i fängelseanteckningarna om hegemonibegreppets innebörd leder Anderson till en ganska pessimistisk bedömning av Gramscis teorier: 'I anteckningsböckernas labyrint gick Gramsci vilse.'[15]

Motsatsparen för hegemoni i den tredje versionen:

Staten i vid mening	Staten i strikt mening
Civila samhället	Politiska samhället
Hegemoni	Hegemoni
Samförstånd/tvång	Samförstånd/tvång

Enligt min åsikt är Anderson alldeles för pessimistisk i sina slutsatser. Däremot förefaller mig hans avgränsningar av hegemonibegreppets tre innebörder hos Gramsci lämpliga som, visserligen grova men ändå fruktbara, indelningsgrunder för artikeln. Jag utgår således från, som jag ser det, representativa fall av de tre versionerna bland de senaste decenniernas mest tongivande försök att tillämpa och utveckla hegemonibegreppet. Med den bredd och mångfald som då åstadkommes vill jag för det första belysa var jag menar att hegemonibegreppets återvändsgränder är belägna. Därefter tar jag för var och en av de tre versionerna fasta på möjligheterna till utveckling och anknyter då även till andra viktiga arbeten om hegemonibegreppet.

Min inställning är att inget av de arbeten om hegemonibegreppet som jag tar upp i artikeln är totalt förkastligt. Alla innehåller utvecklingsansatser och betoningar av olika sidor hos Gramsci som är viktiga att ta till vara. Jag är således inte ute efter att bunta ihop samtliga utskott på de olika arbetena till homogena buketter och med våld pressa ner dem i någon av Andersons tre vaser. I stället för att söka efter essenser som de olika arbetena på essentialistiskt sätt kan reduceras till använder jag Andersons indelning som hjälpmedel för att lokalisera återvändsgränderna i tillämpningarna av hegemonibegreppet och för att klargöra hur jag tror att hegemoni inte bör uppfattas. Märkligt nog tycks Andersons tre tolkningar av Gramscis hegemonibegrepp sammanfalla med de dominerande tolkningarna av den hegemoniteoretiska ansatsen bland teoretikerna i ämnet under var sitt decennium, med

första versionen under 60-talet, tredje under 70-talet och andra under 80-talet.

Version 1: Hegemoni som kultur

Först i det teoretiska tövädret efter avslöjandena på sovjetiska kommunistpartiets kongress 1956 blev Gramsci tillgänglig för en internationell läsekrets.[16] Radikala intellektuella runt om i Europa, som efter uppbrottet från stalinismens förstelnade ortodoxi och tröttsamma tjat om fabriksarbetets ärofulla värv i stället försökte centrera sina teorier kring människan, upplevde Gramscis betoning av kulturens betydelse som en frisk fläkt.[17]

Under 60-talets politiska uppror intog Gramscis teorier och i synnerhet hegemonibegreppet till att börja med en central plats. Runt 1965 tillämpades begreppet i flera inflytelserika maktanalyser. I *New Left Review* analyserade Perry Anderson och Tom Nairn maktförhållanden i Storbritannien.[18] Det svenska folkhemmet analyserades på liknande sätt i boken *En ny vänster* av Göran Therborn och hans kolleger.[19]

Gemensamt för ovanstående analyser är uppfattningen att knutpunkten för maktstrukturens hegemoni återfinns inom kulturen, i vid mening. Borgarklassen behåller makten genom ett kulturellt övertag. Socialismens framtid avgörs till syvende och sist inte i fabrikerna eller i parlamentet utan i kampen om kulturen och ideologierna. 'Den fundamentala makt, som vänstern primärt har att bekämpa, är inte de borgerliga partierna eller 'storfinansen' utan den ofantliga mossvegetationen av förvridna och hämmande verklighetsuppfattningar, attityder, idéer och förhoppningar, som omger oss, klibbar sig fast vid oss, växer in i oss och formar oss från vaggan till graven.'[20]

Andersons första tolkning av hegemonibegreppet uppmärksammar oss på faran med att låta kritiken av ekonomireduktionism leda till kulturreduktionism. Tolkningar av hegemonibegreppet som präglas av kultur- och ideologireduktionism är nämligen ganska lätta att kritisera. Pengar och politisk makt är onekligen minst lika avgörande för maktförhållandenas stabilitet i dagens samhälle som kulturen. Är inte pengar en direkt avgörande förutsättning för både produktion och spridning av samhällsåskådningar, insmuget i bland annat reklam? Har inte staten ett avgörande inflytande över kultur och ideologi? Är inte staten minst lika viktig som kulturen för att hindra kollektivt motstånd och för att splittra upp befolkningen till maktlösa individer?[21]

Tolkningar av hegemoni som kultur och ideologi lever kvar och är förmodligen vanligast i den svenska politiska debatten. Nyligen använde sig *Sydsvenska Dagbladets* chefredaktör Per T Ohlsson av hegemonibegreppet i sina funderingar kring den svenska politiska diskussionen: 'Till ett stycke in på 1980-talet fanns det en klar socialdemokratisk hegemoni i svensk politik. De sex borgerliga regeringsåren 1976-82 visade alldeles tydligt att även socialdemokratins motståndare var fångade i socialdemokratiska lösningar: skattetrycket höjdes, den offentliga sektorn expanderade och den hopplöst sönderkonkurrerade varvsindustrin subventionerades med drygt 12 miljarder i skattemedel. Men denna hegemoni i politiken bröts någon gång i början av 1980-talet, när marknadsekonomin började bryta fram med full kraft ... i dag diskuteras problemlösningar nästan helt i marknadsekonomiska termer, även av socialdemokrater: konkurrens, effektivitet, produktivitet, valfrihet.'[22]

Ohlsson är emellertid vidsynt nog att ana motsägelserna och begränsningarna i ovanstående tolkning av hegemonibegreppet. Trots marknadsekonomiska lösningar är socialdemokraterna inne på sin tredje valperiod, vilket får Ohlsson att fråga sig om det inte finns 'en institutionell form av hegemoni som kan leva vidare även om den ideologiska hegemonin har rakt motsatt

innehåll ... Detta tillstånd i svensk politik hade fått Gramsci att förbryllad lägga pannan i djupa veck'.[23] Ohlsson har säkert rätt i sin slutsats, men bara om det är kulturreduktionisten Gramscis reaktion som förutspås. I den tredje versionen av hegemonibegreppet finner vi nämligen en Gramsci som lägger helt annan vikt vid politiska förhållanden.

Innan jag går in på hur hegemoni som politik är tänkbar behandlar jag först ett inslag i teoridebatten som kan anklagas för vad jag vill kalla 'diskursreduktionism'. Även om diskursreduktionism skiljer sig från kulturreduktionism genom att diskursernas domäner är mer omfattande än kulturens eller ideologins i strikt mening, väljer jag ändå att anknyta båda till Gramscis första version av hegemonibegreppet. Därmed inte sagt att kultur- och diskursreduktionism är två former för samma innehåll, utan snarare överlappar de varandra i sina brister. Anknytningen till Gramscis första version av hegemonibegreppet tydliggörs i en påfallande frånvaro av politiska och ekonomiska strukturer och i att vikten läggs vid samhälleliga 'betydelsesammanhang'.

Med en sådan kortfattad och säkert kryptiskt uppfattad introduktion – läsaren får lugna sig med försäkringar om att jag återkommer till resonemanget – ger jag mig in på Ernesto Laclaus och Chantal Mouffes teori om hegemoni som diskurs.

Hegemoni som diskurs

Ernesto Laclau och Chantal Mouffe står med boken *Hegemony and Socialist Strategy* för ett av de mest sofistikerade bidragen till hegemonibegreppets utveckling på senare år.[24] För dem bär hegemonibegreppet hos Gramsci på ansatsen till ett helt nytt sätt att tänka om samhället, en ny 'social logik' som överskrider marxismen och dessutom är direkt oförenlig med dess grundläggande begrepp. Laclau och Mouffe karakteriserar därför, provocerande nog, sina egna teorier som 'postmarxism'.[25] 'Utvidgningen och bestämningen av den sociala logik som ryms implicit i hegemonibegreppet ... kommer att förse oss med en förankring från vilken den samtida sociala kampen blir begriplig i sina särdrag.'[26]

Utgångspunkten för Laclaus och Mouffes teori om hegemoni är kritiken av reduktionismen, framför allt klassreduktionismen, det vill säga härledning av politiska rörelser, program och krav till klasser med kärnan i kapitalistiska produktionsförhållanden. Gramscis insats bildar en vattendelare gentemot tidigare teoribildning eftersom 'för Gramsci är politiska subjekt inga klasser i strikt avseende, utan komplexa "kollektiva viljor"'.[27] Beståndsdelarna i en ideologi har ingen nödvändig klasstillhörighet utan kan även fogas in i andra ideologier.

Kritiken av ideologisk klassreduktionism fördes ursprungligen fram av Laclau i hans bok *Politics and Ideology in Marxist Theory* från 1977. Ideologiers och ideologiska temans klassinnebörd är aldrig given på förhand. Laclau nämner nationalismen som exempel. Nationalismen är på förhand varken bestämd som feodal, borgerlig eller proletär utan kan representeras av samtliga klasser, vilket historien bekräftar.[28]

Ytterligare en viktig infallsvinkel till Gramscis brytning med reduktionismen som Laclau och Mouffe betonar finner vi i hans avståndstagande från distinkta gränsdragningar mellan olika regioner i samhället. Uppfattningen om samhället som strikt indelat i bas och överbyggnad, med Plechanov som upphovsman, avvisas bestämt av Gramsci.[29] Ideologier kan inte bara organisera tankar utan även det vardagliga livets praktiska ritualer, gester och verksamheter. Gramsci uppmärksammar oss på ideologiers materialitet.[30]

Trots sitt avståndstagande från klassreduktionism och ekonomireduktionism (med tesen om

ideologiernas materialitet) betraktar inte Laclau och Mouffe brytningen hos Gramsci som fullständig. Vattendelaren sluter inte tätt utan lite vatten sipprar igenom. I sin utveckling av hegemonibegreppet behåller nämligen Gramsci en centralt enhetliggörande princip, en kärna som hegemonins innehåll finns förborgad i och som den därför kan reduceras till. Kärnan utgörs av en grundläggande klass och dess klassintresse, vilket får Laclau och Mouffe att anklaga Gramsci för kvarvarande klassreduktionism.

Laclau och Mouffe ägnar sig här även åt självkritik. I sin bok från 1977 hävdade Laclau att klassinnebörden är given i formerna. Ideologiskt neutrala teman får sin klassbetydelse efter hur de fogas samman. Om vi återigen anknyter till nationalismens ideologiska tema som exempel så menar Gramsci och 1977 års Laclau att dess klassinnehåll inte är givet på förhand, men väl i hur nationalismen är sammanfogad med andra ideologiska teman. Klassintresset är den nödvändiga kärnan i sammanfogningen av nationalismen med andra ideologiska teman. Här kan jag exemplifiera med nationalismens koppling till så vitt skilda teman som försvaret av den privata äganderätten (Carl P Herslow och Margaret Thatcher), kampen mot kapitalismen (Mao och ANC), eller strävan efter demokrati (Vaclav Havel).[31]

Laclau och Mouffe tar som sin uppgift att bryta med vad de ser som kvarvarande rester av reduktionism hos Gramsci och därigenom frigöra en ny social logik. De använder sig av begreppet diskurs för att fånga in Gramscis viktiga tes om ideologierna och deras materiella existens.[32] 'Om jag sparkar på ett sfäriskt objekt som ligger på gatan eller om jag sparkar på en boll i en fotbollsmatch, så är det samma fysikaliska faktum, men dess mening är olika. Objektet är en fotboll endast i den utsträckning som det upprättar ett system av relationer med andra objekt, och dessa relationer är inte givna av objektets rena åberopade materialitet, utan är snarare socialt konstruerade. Dessa systematiska uppsättningar av relationer är vad vi kallar diskurs.'[33]

Utanför diskurserna har objekten ingen mening och är endast fysikaliska fakta. För att hålla kvar objektet utanför diskursernas domäner kan vi bara som goda materialister anta att det finns där. Så fort vi relaterar oss till objektet har det en speciell mening för oss och ingår på så sätt i en diskurs. Vi kan således inte relatera oss medvetet till någonting som inte ingår i en diskurs.[34] Med diskursbegreppet överbryggas den skenbara motsättningen mellan tanke och vara, ideologi och praktik. Diskurser består nämligen av både materiella och mentala element. I till exempel vad som kan kallas en politisk diskurs ingår inte bara politiska program och krav utan även politikernas sätt att framföra kraven. Socialdemokraternas politiska diskurs handlar inte bara om att hålla arbetslösheten nere utan, som vi alla vet, även om hur Ingvar Carlsson formulerar sig i TV-rutan.

Med begreppet subjektposition betecknar Laclau och Mouffe de möjligheter som finns för människor att delta i diskursen. Ingvar Carlsson kan inte utan att skämma ut sig delta i politiken som familjefar eller villaägare utan politikens diskurser ställer bestämda krav på honom. 'Samma system av regler som förvandlar det sfäriska objektet till en fotboll, förvandlar mig till en spelare.'[35] Subjekten står således inte utanför diskurserna som deras ursprung. Sociala kategorier uppstår i diskurser och inte före eller utanför. Diskurserna –'alltid osäkra och ofullständiga'[36] – är ingen yta som sociala kategorier dyker upp i, utan betydelsesammanhang som bärs fram av sina egna subjekt och som är nödvändiga för varje subjekt att uppstå och existera i.

I Laclaus och Mouffes diskursteoretiska infallsvinkel på samhällsordning och stabilitet uppstår hegemoni som en reaktion på att antagonistiska motsättningar utvecklas i en diskurs, eller en

formation av olika diskurser, som därmed hotar att spricka. Hegemoni innebär en förändring av den sprickfärdiga diskursen som överbryggar eller omplacerar antagonismen mellan sociala krafter. Hegemoniska diskurser exemplifieras med Disraelis politik i mitten av 1800-talet, men Per-Albins politik för folkhemmet kan säkert också passa väl in i bilden. I båda fallen inordnades motståndarlägren i en gemensam syn på utvecklingen, en 'kollektiv vilja', med Gramscis uttryck.

I diskursen, eller formationen av olika diskurser, som hotar att spricka är positionerna låsta och oförenliga. Sociala krafter som befinner sig i diskursens subjektpositioner omöjliggör varandras önskade utveckling och hotar varandras existens. Betydelsen av till exempel folkhemmet som hegemoni ligger i att oöverstigliga skillnader mellan arbetarrörelse och borgerlighet i 20- och 30-talens Sverige därigenom förvandlades till fullt möjliga och rimliga skillnader i en ny formation av diskurser. Arbetarklassen fick genom arbetarrörelsen tillträde till borgerlighetens salonger medan borgerlighetens livsstil i gengäld rättfärdiggjordes.

Kritik av diskursreduktionismen

Laclaus och Mouffes kontroversiella teorier om diskurser och hegemoni är viktiga framsteg, men inte utan allvarliga brister.[37] Enligt min uppfattning består deras största misstag i att bortse från förhållanden som helt uppenbart ligger utanför diskurserna, men ändå är av betydelse för samhällsutvecklingen. Om vi vill hålla fast vid en materialistisk grundinställning måste vi utgå ifrån att till exempel mänskliga behov finns innan vi har relaterat oss till dem. Behoven tränger sig på innan de är meningsfulla och deras betydelse är klarlagd, det vill säga innan de är inbegripna i diskurser.

Bob Jessop för fram en liknande kritik: 'Vi måste fortfarande undersöka de sociala villkor som bestämmer subjektens 'öppenhet' för särskilda projekt och/eller som gör dem strukturellt "tillgängliga" för mobilisering. Dessutom, även om dessa villkor kan ha ett diskursivt inslag, så har de även ett utomdiskursivt inslag (t ex det sätt på vilket arbetarklassolidaritet bibehålls inte bara diskursivt utan även genom den rumsliga organiseringen av arbetarklassgemenskaper).'[38]

Redan hos Marx finns en insikt om att 'produktionen inte bara producerar ett objekt för subjektet utan också ett subjekt för objektet'.[39] Samhällets producenter, lönearbetare såväl som hemarbetare, 'fritidsproducenter' och egna företagare, producerar för att kunna konsumera, men produceras samtidigt av produktionen, utanför diskursen, som konsumenter. Marx och senare även materialistiskt förankrade teorier inom psykologin uppmärksammar oss på den viktiga skillnaden mellan de strukturellt bestämda behoven och deras konjunkturellt bestämda objekt.[40]

Laclau och Mouffe kapar all förankring i samhällsstrukturernas stumma tvång, vilket med David Forgacs' kritik innebär en 'upplösning av det sociala till en strukturlös mångfald av politiska subjektiviteter'.[41] Vi relaterar oss inte medvetet till strukturernas stumma tvång, exempelvis för inblandade parter osynliga lagbundenheter, när vi rör oss i deras konkreta framträdelseformer.[42] Strukturerna spelar då sina spratt bakom ryggen på oss och är endast meningsfulla för en betraktare som på avstånd analyserar situationen. Strukturellt tvång kan vara lika diskursivt stumt som den fysikaliska skillnaden mellan stenen och fotbollen. Även om människans inre strukturer är av historiskt och diskursivt ursprung, bevaras de som ickediskursiv natur.

Min poäng är därför att strukturellt tvång inte alltid ingår i de inblandade parternas diskurs. Däremot kan strukturernas tvång mycket väl ingå i forskarens teoretiska diskurs och tilldelas en betydelse. För politiska krafter som får en

teoretisk analys av det dolda strukturella tvånget i handen dras tvånget fram i ljuset och fogas in i en politisk diskurs. Laclau och Mouffe stakar knappast ut någon skiljelinje mellan sitt diskursbegrepp och strukturer i allmänhet.[43] Som jag uppfattar deras teori är 'synliga' strukturer fullt möjliga i en diskurs. Skiljelinjen går således inte nödvändigtvis mellan diskurs och struktur, utan snarare mellan diskurs och dold struktur.

Jag är således ense med Laclau och Mouffe om att klassernas ideologiska framträdelseformer, deras 'intressen', inte är givna på förhand. Klassreduktionism är en ohållbar inställning. Däremot ställer jag inte upp på att intressen endast är diskursivt och konjunkturellt bestämda. Vardagsdiskursen uttömmer inte klasstrukturens innebörd, räckvidd och konsekvenser.

Diskursbegreppet är som jag ser det användbart endast om dess giltighet inte utsträcks till att omfatta all verklighet av social betydelse. Annars tror jag nämligen att vi ganska lätt hamnar i den reduktionism som så ivrigt förkastas av Laclau och Mouffe. Verkligheten reduceras då till diskursernas konjunkturella tillfälligheter. Människor kan manipuleras i hur stor utsträckning som helst, vilket är en ohållbar slutsats. En diskursteoretisk ansats måste kompletteras med begrepp och teorier om samhällsstrukturerna.

Jag övergår därmed till att behandla Christine Buci-Glucksmanns försök att utveckla hegemonibegreppets tredje version i hegemoni som politik och hoppar tills vidare över den andra versionen. Förutom kronologiska skäl för framställningen – version 3 dominerade på 70-talet, version 2 på 80-talet – är min inställning nämligen att i synnerhet hegemonibegreppets andra version är utvecklingsbar.

Version 3: Hegemoni som politik

Vid sidan om Perry Andersons analys publicerades flera andra minst lika rigorösa arbeten under 1970-talets andra hälft i samma ämne. I en bok som utkom ungefär samtidigt som Andersons artikel i *New Left Review* framförde Christine Buci-Glucksmann en betydligt mer optimistisk uppfattning.[44] Buci-Glucksmann berör tyvärr inte Andersons kritik av Gramsci i mer än några enstaka och tillika intetsägande ordalag.

Till skillnad från Anderson ser Buci-Glucksmann oklarheterna hos Gramsci som led i en utvecklingsprocess. Teorin om den integrala staten är ingen tredje version av hegemonibegreppet utan i själva verket fängelseanteckningarnas höjdpunkt. Buci-Glucksmanns tolkning av Gramsci riskerar dock att leda till politikreduktionism och som sådant har hennes arbete kritiserats.[45] Hos Buci-Glucksmann tydliggörs de återvändsgränder som allt för starka betoningar av politikens betydelse innebär.

Förutom att vara ett inlägg i debatten om hur Gramsci bäst bör tolkas är Buci-Glucksmanns bok *Gramsci and the State* den, i engelskspråkig litteratur, förmodligen mest omfattande och närgångna studien av Gramscis teoretiska utveckling. Sambanden mellan Gramscis teoretiska arbeten och hans politiska erfarenheter analyseras noggrant. Buci-Glucksmann lägger stor vikt vid Gramscis insatser som en av ledarna för fabriksrådsrörelsen i Turin runt 1920.

Liksom Laclau och Mouffe hävdar Buci-Glucksmann att brytningen med reduktionismen är en avgörande utgångspunkt för Gramscis teoretiska utveckling. För Buci-Glucksmann ligger emellertid inte brytningen i insikten om ideologiernas materialitet utan i en ny syn på staten som skymtar fram i Gramscis skrifter: 'Till skillnad från en hel tradition av tolkningar som härstammar från Althusser ... så tycks det mig som om Gramscis bidrag till den komparativa analysen av formerna för borgerlig hegemoni och dominans ... var fullständigt beroende av en teoretisk förändring i närmandet till staten.'[46]

Politiken utgör liksom ideologin ingen avgränsad region av samhället. Gramsci tar till exempel avstånd från Andra internationalens syn på staten och produktivkrafterna som politiskt neutrala.[47] Staten är inget passivt redskap i borgarklassens händer, eller ett himlavalv som valda politiker får klättra upp till och därifrån dra i trådarna till samhällets kasperteater, utan, vad Claus Offe kallat, 'strukturellt selektiv'.[48]

Relationen mellan bas och överbyggnad betraktas Gramsci som 'den historiska materialismens avgörande problem'.[49] Grundläggande relationer i samhället är inte mekaniska, mellan på förhand givna bas- och överbyggnadsregioner, utan organiska, inte minst när nattväktarstaten, den 'korporativa' staten i Gramscis terminologi, övergår i en interventionistisk stat, för Gramsci den 'integrala' staten. I ett utvecklat kapitalistiskt samhälle där staten är integral 'homogeniseras' basen och överbyggnaden, som mjölken på mejeriet, till ett 'historiskt block'.[50]

I Roger Simons tolkning bildas ett historiskt block när en hegemonisk klass förenar sitt ledarskap över ett block av sociala krafter i civila samhället med sitt ledarskap i produktionssfären.[51] Simons tolkning är som jag ser det säkert rimlig, men inte uttömmande och Buci-Glucksmann är uppenbarligen av samma uppfattning.[52] Buci-Glucksmann avvisar även uppfattningar som låter ett historiskt block omfatta hela den sociala totaliteten.

Ett historiskt block byggs upp av grundläggande sociala krafter och förhållanden som glider in i varandra. Förutom de relationer som Simon utpekar bildas ett historiskt block exempelvis även som resultat av att 'de ledande klasserna finner sitt historiska enhetliggörande i staten'.[53] Med en allmän formulering av Buci-Glucksmann är ett historiskt block 'kulturellt och politiskt likaväl som ekonomiskt, och kräver ett organiskt förhållande mellan folk och intellektuella, styrande och styrda'.[54]

Just här i homogeniteten mellan bas och överbyggnad lokaliserar Buci-Glucksmann begreppet hegemoni hos Gramsci. Hon betonar bestämt att hegemoni 'inte kan reduceras till den marxistiska uppfattningen om dominerande ideologi'.[55] Därmed tar hon avstånd från kulturreduktionistiska uppfattningar och således från den första versionen i Perry Andersons kategorisering.[56] Hegemoni är inte ett mönster av ideologiskt klasslösa 'kollektiva viljor' utan i första hand ett nät av politiskt betingade klassrelationer som sträcker ut sina tentakler i hela samhället på den dominerande klassens eller klassfraktionens villkor.

För Buci-Glucksmann innebär inte Gramscis utvidgning av hegemonibegreppet att den politiska klassalliansen, som finns redan hos Lenin, förlorar sin särställning. Buci-Glucksmann är över huvud taget mycket noga med att betona Lenins betydelse för hegemonibegreppet. Hegemoni utgör en 'integral relation mellan klass, stat och samhälle',[57] vars organiserande princip är en bestämd klass och dess klassintresse. Som jag tidigare visade går Laclau och Mouffe i motsatt riktning. De hävdar att Gramscis utvidgning av hegemonibegreppet måste resultera i en brytning med Lenins uppfattning att hegemonin organiserar en politisk klassallians. Laclau och Mouffe ser det som nödvändigt att Gramscis utvidgning frigörs, självständiggörs och avgränsas från sina utgångspunkter för att vinna kraft.

Buci-Glucksmann gör sig helt klart skyldig till klassreduktionism när hon värnar om klassen och klassintresset som hegemonins kärna. Hegemonin är för henne alltid någons hegemoni, till exempel borgarklassens. Reduktionismen i hennes perspektiv tydliggörs även när hon hävdar att ekonomin fortfarande är bestämmande i sista instans.[58] Vad jag trots detta tycker är viktigt i hennes uppfattning är utrymmet som ges för strukturernas betydelse i samhället, ett utrymme som saknas hos Laclau och Mouffe. Även om jag ställer mig kritisk till den strukturella förank-

ring som hegemonin får hos Buci-Glucksmann, så är avsaknaden av en sådan förankring hos Laclau och Mouffe minst lika förkastlig.

Hegemonins finmaskiga nät av homogeniserande relationer svävar inte fritt omkring utan byggs upp av strukturer som Gramsci kallar hegemoniska apparater. Buci-Glucksmann påpekar att begreppet hegemonisk apparat är ett synnerligen ouppmärksammat inslag hos Gramsci.[59] Begreppet förbigås med tystnad, symptomatiskt nog, av Laclau och Mouffe. Som exempel på hegemoniska apparater nämner Gramsci utbildningsapparaten, kultur- och massmediaapparaten, kyrkan inte att förglömma, vardagsomgivningen, stadsplaneringen och även namnen på gator.[60] Genom de hegemoniska apparaterna, som deras organiserande och enhetliggörande princip, tränger sig hegemonins mönster av politiska krafter fram. Hegemoniska apparater kan, för att göra deras betydelse klarare, sägas ge upphov till ett strukturellt tvång eller en strukturell selektivitet.

Gramsci sätter framväxten av historiska block och hegemoni i samband med att staten omvandlas från korporativ till integral. Först med den integrala staten möjliggörs en maktutövning som förlitar sig inte bara på tvång och repression utan även 'på en utveckling av alla "nationella" energier. Med andra ord, den dominerande gruppen samordnas konkret med de underordnade gruppernas allmänna intresse, och statens fortlevnad betraktas som en bestående process av formering och överskridning av instabila jämvikter'.[61] Först med den integrala staten möjliggörs således en maktutövningens dialektik av tvång och samförstånd.

Till grund för den integrala statens utveckling ligger hela tiden ett styrkeförhållande mellan klasserna, som bestäms på tre olika nivåer.[62] Styrkeförhållandet bestäms enligt Gramsci för det första av klassernas inneboende styrka,[63] analyserad på ett fruktbart sätt av Göran Therborn.[64] Therborn menar att klassernas olika ställning i produktionsprocessen leder till att deras respektive styrka måste mätas med olika mått. Enligt Therborns uppdelning kan borgarklassens inneboende klasstyrka mätas i termer av dess marknadsexpanderande förmåga, småborgerlighetens i dess förmåga till oberoende, och arbetarklassens i dess möjligheter till kollektivitet.

Therborn urskiljer två slags arbetarklasskollektivitet: den utsträckning i vilken en given arbetarklass är konstituerad som ett nationellt kollektiv och arbetsprocessens kollektivitet. Avgörande för kollektiviteten är det sätt på vilket kapitalet ackumuleras. I Michel Agliettas efterföljd använder sig Therborn av begreppet ackumulationsregim. En ackumulationsregim karakteriseras genom den dominerande formen för kapitalackumulation, i vilken utsträckning arbetskraften är homogen eller heterogen, samt utrymmet som ges för arbetarklassen som kollektiv.

Analysen förfinas ytterligare av Gunnar Olofsson med begreppen differentierande respektive homogeniserande process.[65] På arbetskraftens bytesvärdesida finns för det första uppdelningen mellan dem som är i arbete och dem som är arbetslösa. För det andra råder skillnader i löner. På arbetskraftens bruksvärdesida finns för det första övergången till reell underordning under kapitalet. För det andra äger en polarisering rum mellan manuellt och intellektuellt arbete. I själva förbrukningen av arbetskraften i arbetsprocessen ligger avslutningsvis också andra mekanismer av mer socialt slag som markerar viktiga skiljelinjer mellan lönearbetare. Olofsson nämner arbetsplatsens storlek (dess patriarkala karaktär) samt samverkans- och arbetsledningsformer.

Styrkeförhållandet mellan klasserna bestäms, enligt Gramsci, för det andra av 'graden av homogenitet, självmedvetenhet och organisation som de olika sociala klasserna har uppnått'.[66] En klass som strävar efter att uppnå hege-

moni måste enligt Gramsci genomgå tre olika faser. I en första fas sammanstrålar människor ur samma yrkesgrupp i organiserad form kring sina omedelbara gemensamma intressen. Ännu är de inte medvetna om behovet av att förena sig med andra grupper i samma klass. Den andra fasen utmärks av att hela klassen förenas kring sina gemensamma intressen, men fortfarande bara i ekonomiskt avseende. Samhällets politiska ramar ifrågasätts inte utan kraven ställs fortfarande på det rådande samhällssystemets villkor.

Medvetenheten i de två första faserna karakteriserar Gramsci som korporatistisk. Först när klassen gör anspråk på att förändra samhällssystemets villkor besitter den enligt Gramsci en medvetenhet som är hegemonisk. En hegemonisk medvetenhet accepterar inte gällande spelregler utan strävar efter att förändra dem. Genom att söka stöd från andra fraktioner och sociala krafter överskrider den hegemoniska medvetenheten trångsynta korporatistiska klassintressen. Vad som för den korporatistiska medvetenheten är en självklar utgångspunkt, omöjlig att upptäcka, riktar däremot den hegemoniska all sin kraft mot.

För det tredje menar Gramsci att styrkeförhållandet bestäms av de olika klassernas analyser av själva styrkeförhållandet och strategier för att förändra det. Analyserna 'tydliggör de svagaste punkterna, på vilket sätt viljekraften kan tillämpas på mest fruktbara sätt; de föreslår omedelbara taktiska operationer; de ger besked om hur en politisk agitationskampanj bäst bör föras, vilket språk som massorna bäst kan förstå, etc'.[67]

Gramsci betonar att styrkeförhållandet gestaltas i en jämvikt av kompromisser som alltid är bräcklig och instabil. 'Hegemonins faktum förutsätter tveklöst att intressena och tendenserna hos de grupper över vilka hegemonin utövas måste tas i beaktande, och att en särskild jämviktskompromiss tar form – med andra ord, att den ledande gruppen skall göra eftergifter av ekonomiskt-korporativt slag. Men det råder ingen tvekan om att en sådan kompromiss inte kan röra det väsentliga.'[68]

För att kunna lokalisera den integrala staten, dess omfattning och gränser, menar Buci-Glucksmann att en metodologisk åtgärd är nödvändig. Med stöd av ett citat från Gramsci, 'integral stat = hegemoni + tvångets pansar', skiljer hon metodologiskt mellan staten i strikt mening och staten i vid mening enligt följande schema:[69]

Staten i strikt mening	Staten i vid mening
Politiskt samhälle	Civilt samhälle
Diktatur	Hegemoni
Tvångsapparaten	Hegemoniapparaten
(armén, polisen, rättsväsendet, byråkratin etc)	(kulturen, politiken, ekonomin etc)
Staten som styrelseskick	Staten som samordnare
Dominans	Ledarskap
Staten som maktapparat	Staten som organisatör av samförstånd

Vi kan lägga märke till att uppdelningen liknar den första versionen i Andersons kategorisering. Den är emellertid endast metodologisk, som hon själv säger, och likheten skenbar. I själva verket vill Buci-Glucksmann tolka formuleringar hos Gramsci om att 'politik är hegemoni'[70] och 'allting är politik'[71] som nyckelteser. Politiken begränsas således inte till staten i strikt mening och hegemonin inte bara till staten i vid mening, utan den integrala staten innebär en sammansmältning av staten i strikt och i vid mening.

Buci-Glucksmann menar att 'Gramscis utvidgade statsbegrepp, hans inkorporering av klasshegemonins apparater däri, är det dialektiska villkor som möjliggör ett leninistiskt återupptagande av den nödvändiga tesen om statens bortdöende under kommunismen'.[72] Som följd av något slags inre dynamik tränger hegemonin genom sina apparater allt längre ut i samhällets

alla vinklar och vrår, vilket resulterar i ytterligare utvidgningar av den integrala staten. Storebror inte bara ser oss utan rör vid oss för att snart även omfamna oss. Expansionen leder samtidigt, enligt samma inre dynamik, till 'den gradvisa söndervittringen av statens auktoritära och tvingande funktioner till förmån för en etisk stat'.[73] När storebror växer sig allt större förlorar han sin lokalkännedom i takt med att marken rämnar under den tunga kroppen.

Dessvärre är Buci-Glucksmanns analys i långa stycken svårtillgänglig och snårig, vilket även Tom Nairn konstaterar i sin ganska träffsäkra kritik av hennes bok.[74] Jag instämmer i Nairns kritik att hon faktiskt inte lyckas prestera några trovärdiga skäl till att staten samtidigt expanderar och faller sönder. Vilka är expansionens drivkrafter och varför måste den motsvaras av sönderfall?

Vid sidan om den klassreduktionism som jag tidigare pekade på gör sig Buci-Glucksmann skyldig till politikreduktionism, det vill säga politicism, vilket även Nairn hävdar. Likt ekonomin i ekonomistiska teorier bär politiken på en automatik som är sig själv nog. Med genuint abstrakta och svårbegripliga resonemang lovar hon en bättre tillvaro bortom bergen för alla som orkar uthärda den tilltagande bristen på svängrum. Mellan raderna av ständiga hänvisningar till Lenin skymtar en tvättäkta socialdemokratisk reformism, men även ett försvar för eurokommunismens strategi.[75] Teknikens liksom statsapparatens utveckling är lika neutral som nödvändig för att säkra och utveckla välfärden.

Nairn är inte nådig i sin välformulerade kritik: 'Efter ständiga förbannelser mot "reduktionismen" reducerar hon den mest hopplöst mänskliga av 1900-talets revolutionärer till algebra; historiematerialismen upphävs till filosofi, och samhället till ett ektoplasmiskt tillstånd.'[76] Min åsikt är att Buci-Glucksmann gör misstaget att försöka finna en utarbetad teori hos Gramsci. Hon är aldrig kritisk mot honom utan skyddar honom i stället mot andras kritik.

Däremot lyfter Buci-Glucksmann, liksom Laclau och Mouffe, förtjänstfullt fram en rad begrepp som jag anser är användbara. Med vissa modifieringar är begreppen historiskt block, hegemonisk apparat, styrkeförhållande och integral stat av stor vikt i analyser av dagens konkreta samhällen. Om vi därtill lär oss av misstagen är hennes insats av stor betydelse. Andersons första version leder således, enligt min uppfattning, till kulturreduktionism och den tredje till politikreduktionism, men var hamnar vi då med den andra?

Version 2: Hegemoni som kombination av samförstånd och tvång

I Andersons andra tolkning av hegemonibegreppet står inte kulturen längre, som i den första versionen, i centrum för samhällets maktförhållanden. Hegemonin består inte enbart av samförstånd och är inte heller ensidigt lokaliserad till civila samhället. 'Tvärtom, det civila samhället framställs som i balans eller i jämvikt med staten, och hegemonin, nu omdefinierad till att kombinera tvång och samförstånd, är fördelad mellan staten – eller det "politiska samhället" – och det civila samhället.'[77]

Andersons andra tolkning av hegemonibegreppet tydliggör hur ensidiga och inskränkta de tolkningar av Gramsci är som med hegemoni endast avser samförstånd, kultur och ideologi. Följande citat ger belägg för en insikt hos Gramsci om att det civila samhället och kulturen inte alls kan betraktas som maktförhållandenas absoluta knutpunkt: 'Varje stat är etisk i så måtto att en av dess viktigaste funktioner är att höja befolkningens stora massa till en bestämd kulturell och moralisk nivå, en nivå (eller typ) som produktivkrafterna kräver för att utvecklas, och därmed till den härskande klassens intressen.

Skolan som en positivt fostrande funktion och domstolarna som en repressiv och negativt fostrande funktion är de viktigaste statliga verksamheterna i detta avseende; men i verkligheten tenderar ett stort antal av så kallade privata initiativ i samma riktning – initiativ och aktiviteter som formar den härskande klassens apparater för politisk och kulturell hegemoni.'[78]

Gramsci finner emellertid ingen nåd hos Anderson trots att han sopar rent från kulturreduktionism. Om den första versionen av hegemonibegreppet kännetecknas av en orimlig inskränkning av hegemonin till endast samförstånd i det civila samhället så menar Anderson att utvidgningen av hegemoni till att omfatta både tvång och samförstånd, i staten såväl som i civila samhället, är lika orimlig. Tvånget är ju lagstadgat som den kapitalistiska statens exklusiva rättighet och utesluts därmed, enligt Anderson, från det civila samhället. I Andersons tolkning är således hegemonin så att säga för liten om den begränsas till civila samhället, men för stor om den utsträcks till staten. Anderson sparkar sannerligen undan hegemonibegreppets alla tänkbara ben.

Enligt min uppfattning är Andersons syn på tvånget och dess möjliga relationer till samförståndet allt för snäv.[79] Som Anderson själv påpekar i en senare del av texten så stärks borgarklassens makt även av ekonomins utomstatliga tvång, 'bland annat fruktan för arbetslöshet eller avsked som, under vissa historiska omständigheter, kan framkalla en "tyst majoritet" av lydiga medborgare och eftergivna väljare bland de exploaterade'.[80] För Anderson faller sådana former av tvång utanför Gramscis definition, men här har jag svårt att förstå honom.

Om Anderson menar att tvånget som staten utövar alltid är av oslagbar omfattning, så håller jag definitivt inte med honom. Arbetsplatsernas tvångsförhållanden är många gånger minst lika raffinerade som statens tvångsapparater, som trots sin lagstadgade och exklusiva karaktär oftast kan kringgås av listiga affärsmän och penningstinna storföretagare. Är det inte möjligt att tänka sig olika slags tvång och olika slags samförstånd, men ändå hålla fast vid Gramscis andra version att hegemoni utgör en kombination av tvång och samförstånd?

Det är uppenbarligen möjligt att hitta jakande svar på den frågan hos Gramsci, vilket framgår av hans uppfattning om hur Henry Ford och hans gelikar rationaliserade den kapitalistiska produktionen i USA 'genom en skicklig kombination av våld (förgörandet av arbetarnas fackföreningar) och övertalning (höga löner, olika sociala förmåner, extremt förfinad ideologisk och politisk propaganda) och därigenom fick hela nationens liv att rotera runt produktionen. Hegemoni föds här i fabriken och kräver för sitt utövande endast en obetydlig insats av professionella politiska och ideologiska mellanhänder.'[81] Här finns som jag ser det en öppning bort från Andersons dystra slutsatser.

Hegemoni som form för ekonomisk, ideologisk och politisk kamp

I själva verket är det för Gramscis andra version av hegemonibegreppet som stödet ökar under 1980-talet. Göran Therborn tar i en artikel från 1983 avstånd från en rigid dikotomi mellan tvång och samförstånd, och understryker att hegemoni inte skall ställas i motsats till våld eller diktatur.[82] Adam Przeworski konstaterar i *Capitalism and Social Democracy* att 'samförstånd och tvång inte kan behandlas som motsatser; tvånget är samförståndets inneboende, vanligen latenta, moment. Det är sant att tvång är möjligt utan samförstånd, men samförstånd innehåller alltid ett moment av tvång.'[83]

Även Stuart Hall ställer i sin bok *The Hard Road to Renewal* från 1988 tvånget i samspel med samförståndet. Samtidigt avgränsar han inte

hegemoni, som i Gramscis första version, till enbart det civila samhället: ' ''Hegemoni" innebär: kampen för att bekämpa och desorganisera en rådande politisk formation; det samtidiga intagandet av den 'ledande positionen' (även från en minoritetsställning) över ett antal olika sfärer i samhället – ekonomi, civila samhället, intellektuellt och moraliskt, kultur; anförandet av en bred och differentierad typ av kamp; vinnandet av ett strategiskt mått av folkligt samtycke; och, således, säkrandet av en social auktoritet som är tillräckligt djup för att anpassa samhället till ett nytt historiskt projekt.'[84]

Gramscis andra version av hegemonibegreppet utvecklas i väsentliga avseenden av Bob Jessop.[85] Hegemoni är för honom giltigt för alla områden i samhället där sociala strider äger rum. 'Av framställningsskäl antar jag endast tre klasskampsfält (ekonomiskt, politiskt och ideologiskt), men en mer sofistikerad analys borde ta i beaktande alla de olika stridsområden som finns i varje givet samhället.'[86]

Jessop nöjer sig emellertid inte med att utvidga hegemonins giltighetsområde utan återanknyter även till begreppet dominans. I Gramscis första version ställs dominans, tillämpningen av makt i det politiska samhället, i motsats till hegemoni, tillämpningen av makt i det civila samhället. Begreppet dominans försvinner i Gramscis andra och tredje versioner, så som Anderson tolkar dem. Hos Jessop utvidgas även dominansbegreppets giltighetsområde, i stället för att försvinna, enligt följande modell:

Ekonomisk klasskamp	Ideologisk klasskamp	Politisk klasskamp
Ekonomisk dominans	Ideologisk dominans	Politisk dominans
Ekonomisk hegemoni	Ideologisk hegemoni	Politisk hegemoni

Med dominans menar Jessop det strukturella tvång och den strukturella selektivitet som finns inbyggda i institutionaliserade former inom ekonomin, ideologin och politiken.[87] Formerna kan betraktas som förutsättningarna för en fotbollsmatch där dominansförhållanden för det ena laget gentemot det andra innebär till exempel att domaren är mutad, avspark sker i ena lagets straffområde eller att planen sluttar i ena riktningen. Dominans handlar således inte om själva spelet utan om dess förutsättningar. Statsapparatens former innebär på samma sätt ett dominansförhållande för borgarklass och högre mellanskikt gentemot arbetarklassen eftersom i första hand endast individstarka personer med hög utbildning, självsäkerhet och pengar i bagaget ges möjligheter att få rätt.

Jessop ställer upp olika kriterier på vad dominans innebär. Kapitalets ekonomiska dominans följer av de strukturella möjligheterna att hålla kvar arbetarklassen i kapitalförhållandet. Sjukförsäkringssystem och arbetslöshetskassor, liksom möjligheterna för dagens ungdomar att fly från verkstadsgolvet, försvagar därför kapitalets dominerande ställning. Koncentrationen av kapital och centraliseringen av makt inom näringslivet innebär dock samtidigt en förstärkning.

Motsvarande kriterier för borgarklassens dominans inom politik och ideologi innebär att kapitalackumulationens förutsättningar säkras.[88] Borgarklassen är politiskt dominerande om politiken förs inom ramarna för en stat som konstitutionaliserar våldet och därmed lagstadgar rätten till ingripanden mot kollektiva aktioner som till exempel strejker eller uppror. Även äganderätten, märkligt nog inte nämnd av Jessop, innebär ett strukturellt övertag för borgarklassen. Borgarklassens ideologiska dominans följer av de strukturella möjligheterna att framkalla folkligt stöd för kapitalackumulationens förutsättningar.

Klassdominans resulterar inte automatiskt i hegemoni, liksom det ena fotbollslaget inte själv-

klart vinner om domaren mutas, och är inte heller hegemonins nödvändiga förutsättning. Däremot är 'hegemonin som mest effektiv när den stöds av motsvarande form av klassdominans'.[89] Ekonomisk hegemoni uppstår när en av kapitalets fraktioner lyckas ena och ta ledningen över andra fraktioner från kapitalets kretslopp (det vill säga från både industri, banker och handel) genom att formulera en trovärdig ackumuleringsstrategi. Strategin måste förespråka en ekonomisk tillväxtmodell och dessutom klargöra vad som krävs för att förverkliga modellen.

Med politisk hegemoni menar Jessop ett tillstånd som uppnås när ett nationellt-folkligt politiskt projekt säkrar sammanhållningen av statens olika institutioner kring en bestämd strävan. Ideologisk hegemoni uppnås på motsvarande sätt av ett nationellt-folkligt projekt som fogar samman en lång rad olika ideologiska element, med olika bakgrund och förankring, till en relativt enhetlig ideologisk helhet, till ett sunt förnuft. Med Gramscis formulering är ett sunt förnuft 'inte utan konsekvenser', om än fragmentariskt och motsägelsefullt, eftersom 'det håller samman en bestämd social grupp'.[90]

Ideologisk hegemoni

Analysen av ideologisk hegemoni har utvecklats av Stuart Hall i en lång rad artiklar och utgör den förmodligen framgångsrikaste tillämpningen av en hegemoniteoretisk ansats. Hall tillhör centralgestalterna i den Gramsci-inspirerade politiska och teoretiska rörelse vars omfattning leder David Forgacs till bedömningen att 'utanför Italien har inte Gramscis skrifter på något annat håll utövat ett längre, djupare och mer varierat inflytande än i Storbritannien'.[91]

I Halls diskursteoretiska uppfattning, som även är inspirerad av Laclau och Mouffe, är 'ideologier av djupgående betydelse eftersom de, när de blir "organiska" till den historiska utvecklingen och till samhällslivet, erhåller en giltighet som är psykologisk: de organiserar människomassan och skapar utrymmet i vilket människor rör sig, erhåller medvetenhet om sin position, kamp etc'.[92]

Thatcherismen lyckades just med konststycket att upprätta ideologisk hegemoni och därigenom 'framställa sig själv ... som en del av "Oss" ... med syftet att bli vår tids sunda förnuft'.[93] Hall påminner oss om Gramscis ständigt upprepade uppfattning att ' ''folkliga föreställningar" ... är själva materiella krafter'.[94] Med Halls tankeväckande formulering är det 'varje ideologis förhoppning att naturalisera sig själv ut ur Historien och in i Naturen för att på sätt bli osynlig och kunna manövrera omedvetet'.[95]

Halls inriktning på ideologiska förhållanden resulterade för några år sedan i att han kritiserades för ideologireduktionism.[96] Han ansågs överbetona ideologins betydelse på bekostnad av exempelvis ekonomins. Hall tog mycket allvarligt på kritiken och försvarade med kraft sin inriktning som 'en genomtänkt strategi ... för att "vända på steken" '[97] och leda den förhärskande inriktningen på ekonomiska förhållanden bort från ekonomism och reduktionism i allmänhet.

Hall vill således inte ersätta ekonomism med ideologism utan lyfta fram ideologins egen dynamik. Enligt min uppfattning är kritiken knappast berättigad, åtminstone inte när det gäller hans senare verk. Halls analyser utgör värdefulla bidrag till teorin om uppbyggnaden av ideologisk hegemoni vid sidan om annan hegemoni.

Artikulering

Skillnaderna mellan de olika infallsvinklar på hegemonibegreppet som jag redogjort för i artikeln överskuggas av en enighet om att hegemoni innebär ett nytt slags relation mellan förhållanden i samhället. I stället för reduktionismens

enkelriktade förmedlingar mellan kärnan och dess uttrycksformer består relationerna av artikuleringar; det vill säga inte i betydelsen 'formande av (språk)ljud med talorgan' som ordet förklaras i *Svensk Ordbok*, utan som ordet kommer till användning inom zoologin eller botaniken där det betyder sammanfogning.

Laclau och Mouffe definierar artikulering som 'varje praktik som upprättar en relation mellan element så att deras identitet modifieras som ett resultat av den artikulerande praktiken'.[98] Artikuleringen är, till skillnad från förmedlingen, inte extern mellan två redan givna storheter som inte förändras av relationen dem emellan. I artikuleringen förändras, modifieras, de storheter som står i relation till varandra. Förmedlingen innebär tvärtom att till exempel samma sociala kategorier och lagar som ekonomin ger upphov till kommer till uttryck i politiken. Ekonomin står i en extern relation till politiken, liksom klasserna för klassreduktionismen står i en extern relation till ideologin vid bestämningen av klassintressen.

Reduktionismens förmedlande relationer mellan givna och oföränderliga storheter är uppenbarligen helt främmande för verkligheten, vilket varje kännare av till exempel fotboll eller musik kan intyga. Fotbollsspelarens insats avgörs inte bara av den egna förmågan utan även av relationerna till de andra spelarna. Reduktionismen ställer inga krav på konkreta undersökningar eftersom allt av vikt påstås finnas i kärnan. Utifrån ett reduktionistiskt perspektiv på samhället är kunskaper om kärnans innehåll tillräckliga. Innehållet i kärnan förmedlas nämligen oförändrat ut till ytans uttrycksformer. 60- och 70-talsvänstern nöjde sig därför ofta med abstrakta kunskaper och bortförklarade all verklighet som motspänstigt vägrade lägga sig på plats inom teorins ramar. Verkligheten åberopades alltid som exempel på teoriernas giltighet och inte som källa till prövning eller vidareutveckling av teorierna.

Artikulering som princip för relationer i samhället ställer helt andra krav på konkreta kunskaper. Som en följd av att relationerna inte längre är självklara förmedlingar resulterar artikuleringen dessutom i att begreppen ständigt måste ifrågasättas samtidigt som nya begrepp utvecklas. Om vi återanknyter till frågeställningen som uppsatsen inleddes med, så är ordningen och stabiliteten i samhället inte betingad av en enda princip. Marknadskrafterna bär inte ensamma ansvaret för att den svenska modellen spårade ur, men inte heller socialdemokraterna eller någon annan politisk kraft är ensamma skyldiga.

En enda teori räcker inte längre för att förklara dynamiken i samhället. Vi behöver i stället teorier om alla de 'dynamiska paket' som möts och artikuleras i samhället. Hegemoni- och diskursteoretiska ansatser är, enligt min uppfattning, lika nödvändiga som den så kallade regleringsskolans (Aglietta, Lipietz, Boyer m fl) utveckling av Marx' teorier om kapitalet.

Sammanfattande slutsatser

Perry Andersons indelning av hegemonibegreppet i tre innebörder ger mig möjlighet att först klargöra hur jag inte tror att hegemoni bör uppfattas. Uppfattningar som inskränker hegemonins betydelse till enbart kultur eller ideologi resulterar i reduktionism. För att undvika kultur- och ideologireduktionism kan hegemoni inte ställas i motsats till dominans, inte omfatta enbart samförstånd till skillnad från tvång och inte begränsas till det civila samhället i motsats till det politiska. Hegemoni är inte heller enbart politik, om än så samhällsgenomträngande och förankrad i strukturer, för då lurar politikreduktionism bakom hörnet.

I en fruktbar uppfattning om hegemoni kombineras i stället tvång och samförstånd. Hegemonibegreppets giltighet begränsas inte heller till endast en samhällssfär, för, som Gramsci beto-

nar, 'även om hegemonin är etisk-politisk, så måste den också vara ekonomisk, den måste nödvändigtvis baseras på den avgörande funktion som utövas av den ledande gruppen i den ekonomiska verksamhetens centrala kärna'.[99]

Jag tror att hegemoni bäst definieras som ett balanserat mönster av sociala krafter, diskurser och 'osynligt' strukturellt tvång. Förutsättningarna för hegemoni är olika inom samhällssfärer som ekonomin, civila samhället, kulturen, politiken och ideologin. Inom exempelvis politiken består hegemonins, vad vi kan kalla, 'råmaterial' för det första av sociala krafter som politiker, partier, lobbygrupper, tjänstemän, utomparlamentariska grupper, väljare osv. Till råmaterialet hör, för det andra, diskursiva inslag som program, krav, kompromisser, politiska beslut, statens 'synliga' apparater, 'ledarstil' osv. För det tredje består hegemonins råmaterial inom politiken av statens 'osynliga' strukturella tvång; dess strukturella selektivitet.

Om vi tar valsystemet som exempel på strukturellt tvång så ställer proportionella valsystem som det svenska krav på samförstånd och kompromissvillighet i betydligt större utsträckning än majoritetsvalsystem som i Storbritannien, där tories regerar i ensamt majestät med stöd av endast 43 procent av väljarna. En framgångsrik politisk hegemoni integrerar vissa råmaterial medan andra desintegreras, i enlighet med kombinationerna av samförstånd och tvång.

Hegemoni uppstår inte av sig själv utan utgör en reaktion på antagonism, det vill säga sprickfärdiga samhällstillstånd där motsättningarna mellan sociala krafter inte framstår som överbryggbara utan leder till 'existentiell' kris. Mönstret av hegemoni innebär att antagonismen mellan sociala krafter omplaceras till något fullt rimligt och hanterbart. Med en lätt förändring av Halls formulering om ideologin är det inte bara en förhoppning utan en nödvändighet för varje hegemoni att naturalisera sig själv ut ur Historien och in i Naturen, för att på så sätt bli osynlig och kunna manövrera omedvetet.[100]

Hegemoniska tillstånd är aldrig självklara eller avslutade utan alltid i förändring. Hegemoni som bryts sönder ersätts sällan omedelbart av ny hegemoni. Brist på hegemoni är ett vanligt samhällstillstånd och inga garantier finns för att ny hegemoni över huvud taget uppstår. Åtminstone två villkor tror jag måste infrias för att hegemoni skall kunna upprättas. För det första är det nödvändigt att samförstånd och samtycke dominerar över tvång; flytande gränser är säkert möjliga, men klart är att militärdiktaturen inte är hegemonisk. För det andra måste hegemonin för att förverkligas resultera i en bestämd utveckling, utan avbrott och hopp, som är stabil och ohotad.

Hegemoni som stöds av dominans, det vill säga 'osynligt' strukturella fördelar för någon eller några av de inblandade sociala krafterna, är mest effektiv. Strukturellt tvång, både synligt och osynligt, som ingår i hegemonins beståndsdelar materialiseras i hegemoniska apparater. Om till exempel massmedier förespråkar en samhällssyn som ingår i en ideologisk hegemoni är massmedierna dess hegemoniska apparat. Vid sidan om de andra exempel som nämndes tidigare i uppsatsen tror jag även att exempelvis en särskild identitet är möjlig som hegemonisk apparat; det vill säga för att med tvingande kraft påverka människor till att tycka, tänka och handla på visst sätt.

Hegemonin är aldrig förutbestämd som någon enskild social kategoris hegemoni. Till grund för hegemonin ligger i stället styrkeförhållanden mellan olika sociala krafter. Liksom andra råmaterial till hegemonin är vissa sociala krafter som en följd av svaga styrkepositioner möjliga att hålla på avstånd eller desintegrera, medan andra inte låter sig negligeras. Eftersom det andra villkoret för hegemoni, som jag ställde upp ovan, innebär en bestämd utveckling gynnas eller missgynnas sociala krafter i olika utsträckning.

Hegemonins bärande sociala krafter bildar tillsammans dess historiska block. I ett historiskt block ingår först och främst hegemonins drivande sociala krafter som mer långsiktigt gynnas av hegemonin, medan andra sociala krafter är knutna till blocket genom kortsiktiga kompromisser och eftergifter.

Drivkrafterna i hegemonin, dess slutgiltiga garanter och långsiktiga intressenter, utgörs inte nödvändigtvis av en enda social kraft, utan kanske flera eller rent av många. Vi måste också tänka oss möjligheten att drivkrafternas sammansättning ändras. Återigen vill jag understryka hur oavslutade, öppna och föränderliga hegemonier är, vilket även gäller historiska block, hegemoniska apparater, styrkeförhållanden, diskurser och så vidare.

Det som emellertid krävs av hegemoniers drivkrafter och subjekt är, vad Therborn kallar, hegemonisk kapacitet. Therborn anger tre grundläggande processer för hur hegemoni kan upprättas och utövas av sina drivkrafter.[101] När hegemonins subjekt lyckas få andra sociala krafter att underskatta sina kapaciteter eller håller dessa dolda utövas hegemonin genom förskjutning. Förskjutningar av sociala krafters angelägenhet har, enligt Therborn, oftast tagit antingen religiösa eller nationella former. Hegemoniutövning genom underkastelse följer vanligen på historiska erfarenheter av nederlag. Med hegemoniutövning genom isolering avser Therborn antingen processer som håller potentiella allierade på avstånd från varandra, eller etnisk avskildhet. Till detta bör en tredje, minst lika viktig form för isolering tillfogas, märkligt nog inte nämnd av Therborn, nämligen socialt kön.

Samhällshegemoni

Gränserna mellan hegemoni i olika samhällssfärer är förmodligen aldrig distinkta. Liksom olika historiska block, diskurser och hegemoniska apparater, så flyter hegemoni i olika samhällssfärer in i varandra. Gränserna är säkert som tydligast när bristen på hegemoni är uppenbar i någon väsentlig samhällssfär. Således är tillståndet i det brittiska näringslivet, med The Citys finansinstitutioner i ledningen, sedan många år ett bra exempel på ekonomisk hegemoni, medan motsvarande tillstånd inom politiken saknades under större delen av 60- och 70-talen.

Kanske är det ändå möjligheterna till något slags global hegemoni, vad jag vill kalla 'samhällshegemoni', som bör intressera oss mest av allt. Stabila samhällstillstånd som den 'svenska modellen' utgör inte bara exempel på ekonomisk hegemoni, med Wallenbergarnas ställning inom näringslivet och Saltsjöbadsförhållandet mellan arbete och kapital, politisk hegemoni, med ständiga socialdemokratiska valsegrar och en kontinuerlig utbyggnad av statsapparaten, eller ideologisk hegemoni, med 'folkhemsattityderna' i centrum, utan är framför allt samhällshegemoni.

Med begreppet samhällshegemoni menar jag inget mekaniskt staplande av hegemoni från olika samhällssfärer. Samhällshegemoni grundar sig på samma principer som hegemoni i allmänhet och är uppbyggd av liknande beståndsdelar. I en samhällshegemoni är samhällssfärerna organiskt förenade genom att på många sätt flyta in i varandra. Sammansmältningarna institutionaliseras ofta i representationsformer (till exempel parlamentarism, klientism eller korporatism) eller interventionsformer (till exempel statens ingrepp i ekonomin).

I samhällshegemonins historiska block ingår vanligtvis drivkrafterna från de olika samhällssfärernas hegemonier. Politiker, storföretagare, fackliga företrädare, topptjänstemän i statsförvaltningen, kulturpersonligheter med flera möts och stöps i sitt historiska block. Återigen är det styrkeförhållandena som sätter gränser för närvaron. I sin strävan efter att lappa och laga nuvarande försvagade samhällshegemoni eller kans-

ke efter att bygga upp en ny har regeringen sökt institutionell förankring för ett förnyat historiskt block genom att bland annat bjuda in parterna till Haga.

Olika slags samhällshegemoni kan till exempel särskiljas genom hur tvånget och samförståndet är kombinerat. Om ett tillstånd av samhällshegemoni kan sägas råda i USA under Reagan och Bush, så baseras det på en förhållandevis stor andel tvång, vilket till exempel den starka repressiva statsapparaten och stödet för individuellt ägande av skjutvapen ger uttryck för. Den svenska modellens samhällshegemoni karakteriserades av en betydligt större proportion av samförstånd, vilket möjliggjorde både dureform och avskaffandet av aga i skolan. Försvagningar av hegemonin leder emellertid till att tvånget och våldet ökar.

Avslutande frågeställningar

Sökandet efter svar på de inledande frågorna om varför instabiliteten i samhället ökar och vilka samhällshegemoniska tillstånd som är möjliga leder fram till följande kategorisering av samhällets materiella krafter såsom en första utgångspunkt:

1) Historiskt överlämnade strukturer, konkreta såväl som abstrakta, 'osynliga' såväl som diskursiva (till exempel statsapparaten, näringslivets sammansättning eller kulturella traditioner) med strukturellt selektiv dynamik.
2) Logiska strukturer (till exempel kapitalismens rörelselagar, diskursers allmänna logik eller klasstrukturen) som gestaltas och därmed modifieras i de konkreta strukturerna.
3) Sociala krafter, deras inriktning och strategier, som vanligtvis men inte nödvändigtvis är förankrade i grundläggande sociala kategorier.
4) Styrkeförhållanden mellan sociala krafter på olika nivåer i samhället.

Frågorna bör härefter formuleras på till exempel följande sätt: Vilket slags strukturell selektivitet ryms i de ekonomiska, politiska och ideologiska institutioner som för tillfället är av betydelse? Hur är olika institutioner artikulerade och med vilka konsekvenser? Innebär selektiviteten dominans för någon social kraft och i så fall vilken? Vilka samhälleliga lagbundenheter aktualiseras av utvecklingen? Vilka är konsekvenserna av de logiska och historiska strukturernas artikulering?

Hur utvecklas klass- och könsstrukturerna? Vilka sociala krafter är tongivande och hur är de förankrade i samhällets klass- och könsstruktur? I enlighet med vilka strategier, medvetna såväl som omedvetna, sammanhängande såväl som motsägelsefulla, är de tongivande sociala krafterna verksamma och i vilka styrkeförhållanden, ekonomiskt såväl som ideologiskt och politiskt, står de till varandra? Vilka konsekvenser får dagens styrkeförhållanden för de olika sociala krafternas möjligheter att genomdriva sina intressen?

Endast med svar på sådana frågor i handen kan vi uttala oss om möjligheterna till ett nytt slags samhällshegemoni. Gramsci uppmanar oss att själva avsluta alla meningar. Jag hoppas att med min artikel ha övertygat läsaren om att vi inte heller bör låta någon enstaka efterföljare lägga orden i vår mun. Styrkan i hegemonibegreppet och dess teoretiska ansats ligger just i att möjliggöra sin egen nödvändiga utveckling och förändring. □

Noter

1. Enligt min uppfattning gjorde samtliga teoretiska inriktningar inom 60- och 70-talsvänstern sig skyldiga till reduktionism, det vill säga såväl kapitallogiken som Althusserskolan, båda med stor genomslagskraft i Sverige. Reduktionismen är även vanlig bland andra teoriinriktningar inom samhällsvetenskapen som till exempel hos Parsons eller Eastman.

2. Jfr Laclau & Mouffe (1985).

3. A a.

4. Andra teoretiska strömningar och reaktioner på samma kris, som jag här inte ger mig in på, representerades av Bernstein respektive Sorel.

5. 'Proletariatet måste, såsom den enda konsekvent revolutionära klassen i det moderna samhället, leda alla arbetandes och exploaterades kamp mot förtryckarna och exploatörerna. Proletariatet är revolutionärt endast i den mån som det är medvetet om och sätter i verket denna idé om proletariatets hegemoni'(Lenin, *Collected works*, 17, s 231-232). Se även 'Socialdemokratins två taktiska linjer i den demokratiska revolutionen' (Lenin, *Valda verk i tre band*, 1, s 408-506). [Alla översättningar i uppsatsen är mina egna.]

6. Lenin i sin skrift 'Those who would liquidate us' från 1911 (*Collected works*, 17, s 79).

7. Anderson (1976-77), s 18. Se även Buci-Glucksmann.

8. Bettelheim (1975).

9. Lenin, *Valda verk i tre band*, 3, s 604.

10. Från Buci-Glucksmann, s 181.

11. Gramsci (1986), s 238.

12. Anderson (1976-77), s 6.

13. Anderson (1976-77).

14. Gramsci (1986), s 208. Se även Buci-Glucksmann, s 70.

15. Anderson (1976-77), s 72.

16. För en historisk genomgång, se Hobsbawm (1974).

17. Elliott (1987).

18. Se t ex Anderson (1969).

19. Therborn (1965).

20. Therborn (1965), s 36.

21. Jfr begreppet isoleringseffekt hos Poulantzas.

22. *SDS*, 900429, krönika av Per T Ohlsson.

23. A a.

24. *Hegemony and Socialist Strategy*.

25. Laclau & Mouffe (1985).

26. A a, s 3.

27. A a, s 67.

28. Exemplet är hämtat från Laclau (1977).

29. Laclau & Mouffe (1985), s 24.

30. Se t ex Gramsci (1986), s 376.

31. Laclau förespråkade själv en liknande uppfattning i sin bok från 1977.

32. Diskursbegreppet hos Laclau &Mouffe är av annat innehåll än hos språkteoretiker som Saussure och Wittgenstein, varifrån begreppet härstammar.

33. Laclau & Mouffe (1987), s 82.

34. Laclau & Mouffe (1985), s 107.

35. Laclau & Mouffe (1987), s 82.

36. A a, s 89.

37. Se Geras (1987) och Wood (1988) för en, enligt min mening, starkt överdriven och missriktad kritik av Laclau & Mouffe. Mouzelis (1988) är mer nyanserad i sin kritik. Mest övertygande och genomarbetad är kritiken i Jessop (1990).

38. Jessop (1982), s 202.

39. Marx i 'Inledning till kritiken av den politiska ekonomin', i *Ekonomiska skrifter*, Cavefors, 1975, s 28.

40. Teorier finns utvecklade inom den s k kulturhistoriska skolan och inom kritisk psykologi, som skiljer mellan behov och motiv. Se t ex Hydén (1981).

41. Forgacs (1989), s 88.

42. Laclau & Mouffe utgår inte från en realistisk kunskapsteori i Bhaskars eller Jessops mening.

43. Se Mouzelis (1988).

44. Buci-Glucksmann (1980).

45. Nairn (1980).

46. Buci-Glucksmann (1980), s x.

47. A a, s x, xi.

48. Se Claus Offe, 'Klassherravälde och politiskt system', i Mats Beronius (red), *Ekonomi, politik och statsteori*. Se även *The Capitalist State* av Bob Jessop, s 107.

49. Buci-Glucksmann (1980), s 72, 214, 273.

50. A a, s 91.

51. Simon (1982), s 27.

52. Buci-Glucksmann (1980), s 275: 'Det första misstaget ... är att helt enkelt sätta likhetstecken mellan historiskt block och klassallianser... .'

53. A a, s 274.

54. A a, s 286.

55. A a, s 56.

56. Se även hennes kritik av Althusser, s xi. Jfr också s 63.

57. A a, s 90.

58. A a, s 277.

59. A a, s 63.

60. A a, s 20, 48.

61. Gramsci (1986), s 102.

62. Buci-Glucksmann (1980), s 99.

63. Gramscis indelning finns i Gramsci (1986), s 180-183.

64. Therborn (1983), s 40-44.

65. Olofsson (1979), s 107-114.

66. Gramsci (1986), s 181. Gramsci skiljer här mellan tre olika nivåer.

67. Gramsci (1986), s 185. Gramsci karakteriserar visserligen inte uttryckligen den tredje nivån som strategins bestämning, utan som militärens bestämning. Utifrån en läsning mellan raderna och med stöd av Buci-Glucksmann drar jag emellertid slutsatsen att det är strategins bestämning han är ute efter.

68. Gramsci (1986), s 161.

69. Buci-Glucksmann (1980), s 91.

70. A a, s xii.

71. A a, s 225.

72. A a, s 14.

73. A a, s 283.

74. Nairn (1980), s 13.

75. Se rubriken på Nairns artikel.

76. Nairn (1980), s 13.

77. Anderson (1976-77), s 31.

78. Gramsci (1986), s 258.

79. Therborn (1983) för fram en liknande kritik av 'rigida dikotomier mellan "tvång" och "samförstånd" ' på s 44.

80. Anderson (1976-77), s 41, not 78.

81. Gramsci (1986), s 285.

82. Therborn (1983), s 44.

83. Przeworski (1987), s 167.

84. Hall (1988), s 7.

85. Jessop (1985), s 352.

86 A a, s 348.

87. A a, s 348.

88. A a, s 346-347.

89. A a, s 352.

90. Gramsci (1986), 'The study of philosophy'.

91. Forgacs (1989), s 70. Forgacs genomför en klart läsvärd historisk analys av Gramsciintressets utveckling i Storbritannien.

92. Hall (1988), s 9-10.

93 A a, utdrag från s 6-9.

94. Gramsci (1986), s 165.

95. Hall (1988), s 8.

96. Debatten fördes i *New Left Review* 1984-1985.

97. Hall (1988), s 3.

98. Laclau & Mouffe (1985), s 105.

99. Gramsci (1986), s 161.

100. Jfr citatet av Hall.

101. Therborn (1982).

Litteratur

Anderson P, 'Den nuvarande krisens ursprung', i G Olofsson (red), *Engelsk vänsterdebatt*, Prisma, 1969.

Anderson P, *Om den västerländska marxismen*, Arkiv, 1984.

Anderson P, 'The antinomies of Antonio Gramsci', *New Left Review*, 100 (1976-77).

Bettelheim C, *Klasstriderna i Sovjetunionen*, Cavefors, 1976.

Buci-Glucksmann C, *Gramsci and the State*, Lawrence & Wishart, 1980.

Elliott G, *Althusser – The Detour of Theory*, Verso, 1987.

Forgacs D, 'Gramsci and the British Left', *New Left Review*, 176 (1989).

Geras N, 'Post-Marxism?', *New Left Review*, 163 (1987).

Gramsci A, *Selections from Prison Notebooks*, Lawrence & Wishart, 1986.

Gramsci A, *Selections from Political Writings 1910-1920*, Lawrence & Wishart, 1977.

Hall S, 'Gramsci and Us', *Marxism Today*, 6 (1987).

Hall S, 'The "political" and the "economic" in Marx's theory of classes', i Alan Hunt (red), *Class and Class Structure*, Lawrence & Wishart, 1984.

Hall S, 'Popular-democratic versus authoritarian populism', i Alan Hunt (red), *Marxism and Democracy*, Lawrence & Wishart, 1980.

Hall S, *The Hard Road to Renewal*, Verso, 1988.

Hoare Q, *Antonio Grasmsci*, Arkiv, 1983.

Hobsbawm E J, 'The great Gramsci', *The New York Review*, april 1974.

Hydén L-C, *Psykologi och materialism*, Prisma, 1981.

Jessop B, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, Macmillan, 1985.

Jessop B, *The Capitalist State*, Martin Robertson, 1982.

Jessop B, *State Theory*, Polity, 1990.

Joll J, *Gramsci*, Wahlström & Widstrand, 1979.

Laclau E & Mouffe C, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, 1985.

Laclau E & C Mouffe, 'Post-marxism without apologies', *New Left Review*, 166 (1987).

Laclau E, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Verso, 1977.

Marxism Today, 1987:4, Gramsci Supplement, texter av Hall, Sassoon, Simon och andra.

Mouzelis N, 'Marxism or post-Marxism', *New Left Review*, 167 (1988).

Nairn T, Euro-Gramscianism, *London Review of Books*, 1980:13.

Ohlsson P T, 'Från Gramsci till Westerberg', SDS, 900429.

Olofsson G, *Mellan klass och stat*, Arkiv, 1979.

Przeworski A, *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge UP, 1987.

Sassoon A, 'Gramsci-boomen fortsätter', Arkiv, 40 (1988).

Simon R, *Gramsci's Political Thought*, Lawrence & Wishart, 1982.

Therborn G, 'Makt och medvetande', i Göran Therborn (red), *En ny vänster*, Rabén & Sjögren, 1967.